

H. K. RIIKONEN

Kirjeet tiedon ja tutkimuksen välittäjinä

Suomalaisten filologien ulkomaista kirjeenvaihtoa Turun akatemiasta toiseen maailmansotaan

Mikäli kaikki eri aikoina kirjoitetut ja jälkimaailmalle säilyneet kirjeet koottaisiin yhteen, havaittaisiin, että suurin osa niistä on niin sanottujen tavallisten ihmisten kirjoittamia ja että niissä käsitellään kaikenlaisia ihmisten jokapäiväiseen elämään kuuluvia askareita, huolia, iloja ja suruja. Tämän vuoksi ne ovatkin nousseet historiantutkimuksen suuren mielenkiinnon kohteeksi juuri arkipäivän elämää valaisevina dokumentteina¹. Edelläkävijänä on ollut antiikintutkimus, joka papyruslöytöjä tutkiessaan on avannut aivan uuden näkökulman antiikin Kreikan elämään².

Kirjeillä ja kirjeenvaihdolla on kuitenkin ollut aikojen kuluessa suorastaan ratkaisevan tärkeä merkitys myös tieteellisessä kommunikaatiossa ja ajatustenvaihdossa. Viimeistään 600-luvulta eaa. alkaen oppineet lähettivät kirjeitse tietoja Assyrian kuninkaille Esarhaddonille ja Assurbanipalille³. Myöhemmin esimerkiksi huomattavimmilla tieteellisillä seuroilla ja akatemioilla on ollut erityisiä kirjeenvaihtajajäseniä, jotka ovat lähettäneet tiedonantoja uusista havainnoistaan ja keksinnöistään. Sanomalehdillä on puolestaan ollut ulkomaankirjeenvaihtajia, vaikka lehdet ovat jo aikoja sitten siirtyneet uuteen, kirjeen korvanneeseen teknologiaan. Sanomalehtien kirjeenvaihtajien toimintaa ennakoivat suorastaan oman instituutionsa muodostanut Friedrich Melchior von Grimm (1723–1807), jonka kirjeillä oli oma tilaajakuntansa. Ei myöskään sovi unohtaa, että esimerkiksi Suomessa sanomalehdillä on ollut erityisiä maaseutukirjeenvaihtajia, jotka lähettivät lehdille tietoja paikkakuntansa tapahtumista. Mikäli maaseutukirjeitä ei ollut tullut, niitä voitiin tekaista – jos on vähääkään uskomisen Kyösti Wilkunan hupaisaan kertomukseen ”*Riennon*” toimitus. *Piirteitä Kolkkan kaupungin sivistyshistoriasta* (1914).

Tieteellisen tiedonannon muotona kirje on ollut tyyppillinen erityisesti luonnontieteissä, jossa kirje sille ominaisine muotokaavoineen säilyi aina 1800-luvulle asti⁴. Tämä käy havainnollisesti ilmi Ellen Vallen mittavasta tutkimuksesta, jossa selvitetään arvovaltaisen englantilaisen Royal Societyn piiriin kuuluvien tekstien retorisia ja diskursiivisia ratkaisuja⁵. Tutkijoiden kahdenkeskinen kirjeenvaihto on tietysti jatkunut pitkälti nykyaikaan asti.

Kirjeet ovat olleet keskeinen kommunikaation muoto myös humanistisissa tieteissä. Seuraavassa tarkastellaan suomalaisten filologien, kielentutkimuksen ja kirjallisuudentutkimuksen välimaastossa liikkuneiden ja myös niiden rajoja ylittäneiden humanistien kirjeenvaihtoa Turun akatemian ajoilta toiseen maailmansotaan asti. Tarkoituksena on esimerkkien ja eräiden keskeisten filologien kirjeenvaihdon valossa hahmottaa yleisiä linjoja ja osoittaa, mikä merkitys tällä kirjeenvaihdolla on ollut niin tieteen kehityksen kuin yleensä kansainvälistymisen ja kansainvälisten kontaktien kannalta Suomessa ja miten tärkeitä kirjeet ovat oppihistoriallisen tutkimuksen lähteinä.

Opetuksen ja postilaitoksen merkitys

Kuten minkä tahansa maan, myös Suomen tieteen kehityksessä ovat ulkomaisten opintomatkojen ohella nimenomaan toimiva postilaitos ja kirjeenvaihto olleet ensiarvoisen tärkeitä. Jo 1600-luvulla yliopisto, posti ja kirjeet olivat kiinnostavasti yhteydessä toisiinsa. Postilaitos perustettiin Suomeen kenraalikuvernööri Per Brahen aloitteesta vuonna 1638 ja yliopisto kaksi vuotta myöhemmin 1640 (kolmas keskeinen instituutio, Turun hovioikeus, oli perustettu 1632)⁶. Kirjeiden kirjoittamiseen puolestaan tarvittiin opetusta. Yliopiston sihteerille Johannes Flachseniukselle (1636–1708) määrättiin vuonna 1666 tehtäväksi antaa opetusta kirjeenkirjoittamisesta⁷. Vuonna 1698 yliopiston kaunopuheisuuden professori Daniel Achrelius (1644–1692) kirjoitti opetustarkoituksiin kirjan *Epistolarum conscribendarum forma et ratio* (”Kirjeiden kirjoittamisen muoto-oppi ja teoria”)⁸. Achreliuksen varsin laaja teos (160 oktaavoko-

koista sivua) oli sinänsä otteeltaan kompilatorinen mutta nojasi kuitenkin parhaisiin tuolloin käytettävissä olleisiin lähteisiin. Se sisälsi esimerkiksi jäljittelyyn perustuvia harjoituksia, joissa antiikin historiasta saatua materiaalia oli sovellettu kotimaisiin oloihin: harjoitustehtävänä oli muun muassa muokata Curtius Rufuksen Marsyas-joen kuvaus Aurajoen kuvaukseksi⁹. Myös Turun kaupunkia ja Ruissalaa voitiin käyttää esimerkkeinä¹⁰. Lisäksi Achreliuksen teoksessa oli se huomattava piirre, että tekijä oli siteerannut olemassaolleita kirjeitä unohtamatta myöskään omaa kirjetekstään¹¹.

Postinkantajaakaan ei 1600-luvun lopulla unohdettu: vuonna 1689 Joakim B. Caloander – postimestarin poika ja sittemmin itsekin postimestari – julkaisi professori Matthias Swederuksen johdolla väitöskirjan *De tabellario* ("Postinkantajasta")¹². Kaikki tämä tapahtui vuosisadalla, jolloin kirjeenkirjoitus oli Ranskassa jo kohonnut korkealle taiteellisellekin tasolle (Guez de Balzac, Madame de Sevigné, Vincent Voiture)¹³.

Menneinä vuosisatoina postinkuljetuksella on tietenkin ollut omat ongelmansa jo pelkästään ilmastollisista ja maantieteellisistä olosuhteista johtuen. Esimerkiksi Henrik Gabriel Porthan joutui valittamaan, että hänen kirjeensä oli juuttunut Ahvenanmaan Eckeröhön¹⁴. Porthan joutui kokemaan senkin, että kirjelähetyksestä varastettiin rahaa. Hän pystyi kuitenkin päätelemään, kuten hän kertoo kirjeessään arkkipiispa C. F. Mennanderille 5.12.1783, että varkaus oli tapahtunut Upsalan postikonttorissa, josta hänellä ei muutenkaan ollut hyvää sanottavaa.¹⁵ Valitukset postinkannon ongelmista ovat suorastaan yksi varhaisemman kirjeenkirjoituksen *topoksista*.

Postinkuljetus on eri maissa ollut kiinteässä yhteydessä myös matkustamiseen, kun postivaunut ovat postin lisäksi kuljettaneet matkustajia. Postivaunut muodostavatkin kiinnostavan osan kirjallisuus- ja kulttuurihistoriaa, kuten aiheen klassisesta esityksestä, Yrjö Hirnin (1870–1952) teoksesta *Den gamla postvagnen och några av dess passagerare* (1926) käy havainnollisesti ilmi¹⁶.

Renessanssin perintö

Renessanssin perintönä humanistit ovat kautta aikojen olleet vilkkaassa kahdenkeskisessä kirjeenvaihdossa kirjeenkirjoituksen kehittyttyä ja sen suosion lisääntyttyä etenkin sen jälkeen, kun Petrarca oli 1345 löytänyt Ciceron kirjeitä¹⁷. Esimerkiksi humanismin keskeisen edustajan Erasmus Rotterdamlaisen (1466–1536) kirjeenvaihto muodosti varsin mahtavan korpuksen; hän myös kirjoitti kirjeenkirjoittamisen oppaan, *De conscribendis epistolis*.

Edellä mainittua kaunopuheisuuden professoria Daniel Achreliusta on humanistina luonnehdittu saman oppialan myöhempien professorien Henrik Hasselin ja Henrik Gabriel Porthanin edeltäjäksi¹⁸. Mutta jo hieman häntä ennen vaikuttanut Turun akatemian ensimmäinen lainopin, politiikan ja historian professori, sittemmin Turun hovioikeuden asessori Michael Wexionius (aate-loituna Gyldenstolpe, 1609–1670) oli humanisti, joka

kuuluu suomalaisen kirjeenkirjoituksen historiaan. Esiteltyssään Matti Klinge on nostanut esille erityisesti ranskan-kielisen kirjeen, jonka Wexionius kirjoitti suosijalleen Per Brahelle tämän tultua nimitetyksi Ruotsin valtakunnan drotsiksi. Kirjeessään Wexionius korosti pyrkivänsä kaikin tavoin edistämään Brahen suurta aikaansaannosta, vastaperustettua akatemiaa (tosin kirje sisälsi myös valituksen professorien huonosta taloudellisesta tilanteesta).¹⁹

Raija Sarasti-Wilenius on kuitenkin havainnollisesti osoittanut, että Wexionius esiintyy kirjeissään myös sangen edistyskellisenä filologina, ennen kaikkea viestinnässään pojilleen. Niissä hän korostaa kielitaidon, erityisesti ranskan, merkitystä ja tyylin hiomisen tärkeyttä. Hän paneutui myös ortografiaan perustellen sanojen kirjoitusasua niiden etymologian avulla.²⁰ Hänen kirjeensä kattoivat huomattavan laajan aihepiirin myyteistä ja antiikin historiasta moraalifilosofiaan, maantieteeseen, matkustamiseen ja oikeustieteeseen²¹.

Tiedemiehen kirjetuotantoa 1700-luvulla: Porthan

Varhaisemman suomalaisen humanistisen kirjeenvaihdon merkittävämmäksi hahmoksi kohosi Henrik Gabriel Porthan (1739–1804)²². Hän oli kaiken muun ohella myös filologi. Tässä suhteessa hänen kiinnostavin saavutuksensa liittyi anglosaksin kieleen. Kirjeitse Porthan oli yhteydessä eräisiin aikansa merkittävimpiin kielen- ja historiantutkijoihin, ruotsalaisiin P. F. Aurivilliuksen (1756–1829) ja J. H. Lidéniin (1741–1793) sekä tanskalaisiin P. F. Suhmiin (1728–1798) ja Rasmus Nyerupiin (1759–1829).²³

Porthanin kirjeiden aihepiiri on sangen laaja: filologisten kysymysten ohella hän käsitteli kirjojen hankkimista ja akateemisia juonitteluja, mutta yhtä lailla tonttien hintoja ja elintarvikkeiden myyntiä²⁴. Merkittävässä kirjeessään arkkipiispa C. F. Mennanderille 12.9.1783 Porthan esittää kriittisiä havaintoja kotiseutunsa Viitasaaren talonpoikien huonosta sosiaalisesta ja taloudellisesta tilanteesta isojaon seurauksena²⁵. Porthanin kirjeet ovatkin havainnollinen lähde akateemisesta elämästä Turussa, mutta myös yleisemmin Suomen tuolloisista oloista. Yleensäkin jopa yksittäinen kirje voi olla merkittävä lähde, kun ajassa mennään kauemmas taaksepäin.

Filologian kannalta Porthanin kiinnostavimpiin kirjeisiin kuuluu myöhemmälle Porvoon piispalle Zacharias Cygnaeus vanhemmalle 22.7.1779 Göttingenistä lähetetty kirje²⁶. Se oli niin sanottu *circulaire-brev* eli kierto- tai ryhmäkirje, jonka oli tarkoitus kiertää useammalla lukijalla. Usein kiertokirjeitä lähettivät viranomaiset, mutta myös muissa yhteyksissä ne tulivat kysymykseen. Omassa kiertokirjeessään Porthan luonnehtii useita Göttingenissä tapaamiaan oppineita, mutta kiinnostavin on lyhyt kuvaus ajan huomattavimmasta filologista Christian Gottlob Heynesta (1729–1812), joka Porthanin mukaan oli ”*en hel man i sin sak*”. Keskustelu Heynen ja Porthanin välillä käytiin latinaksi, mutta siinä oli omat vaikeutensa johtuen Heynen tavasta ääntää latinaa:

”[...] så talar jag med honom latin; men det aflöper ej utan svårigheter; ty hans Sachsiska uttal gör mig bryderi, i synnerhet kostade det på i början at veta, det *fel* skulle betyda *vel, sey, vara seu, schentes* och *maschis* heta *gentes* och *magis, dedit* heta *tetit*, och så v.”

Porthanin käynnin tuloksena Heyne julkaisi arvostelun Porthanin väitöskirjasarjasta *De poesi Fennica*²⁷.

Zacharias Cygnaeukselle osoitetusta kiertokirjeestä ilmenee myös, että Porthan oli tavannut kaksi unkarilaista henkilöä ja filologiseen kiinnostukseensa liittyen opetellut hieman unkaria tehdäkseen vertailuja unkarin ja suomen välillä. Porthan ei jätä mainitsematta sitäkään, että Göttingenin yliopiston lääketieteellinen tiedekunta, ”joka parhaiten oivaltanee, mikä on hyödyllistä terveydelle”, pitää tenttinsä *inter pocula* (maljojen ääressä).

Kiertokirjeessä mainittua kielten sanastollista vertailua Porthan harjoitti jonkin verran kirjeenvaihdossaan, esimerkiksi Viipurissa toimineelle kielimestari P. A. Europaeukselle 3.4.1783 lähettämässään kirjeessä²⁸. Kirjekokoelmista lähdemateriaalina Porthan puhui kirjeessään 29.4.1785 Ruotsin valtakunnan historiografille Jonas Hallenbergille²⁹. Kirje osoittaa, miten Porthan paneutui myös siihen, miten kirjekoeloelma oli kokoonpantu ja miten kirjeitä oli jäljennetty. Samalla se osoittaa, miten tärkeänä Porthan piti kirjemateriaalia ja miten hän näin ennakoii myöhempiä historian- ja kielentutkijakollegoitaan.

Eräitä edellä mainittuja poikkeuksia lukuun ottamatta Porthanin kirjeet ovat ruotsinkielisiä. Niitä on kuitenkin välillä höystetty suomalaisilla sanonnoilla esimerkiksi seuraavaan tapaan Porthanin arvostellessa eräiden virkamiesten toimintaa (kirjeessä arkkipiispa Mennanderille 8.2.1782): ”Ihmellisen Esivallan Jumala on meidän maalle andanut, kunne vi väl säga, såsom förra Tavastgumman.”³⁰

Porthanin välittömät seuraajat voidaan tässä yhteydessä sivuuttaa, mutta filologisen tutkimuksen välityksestä mainittakoon yksi esimerkki muualta maailmasta. Romantiikan aikana aikansa terävimpiin kreikan kielen tuntijoihin lukeutuneen ja Friedrich Nietzschen suorastaan ideaaliseksi filologiksi korottaman Giacomo Leopardin (1798–1837) filologiset havainnot jäivät pitkäksi aikaa hänen *Zibaldonensa* sivuille³¹. Kuitenkin osa hänen havainnoistaan välittyi kirjeitse tunnetuille antiikintutkijoille Angelo Maille (1782–1854) ja B. G. Niebuhrille (1776–1831)³².

Filologian alalla Suomessa 1800-luvulla ja seuraavan vuosisadan alussa merkittävän työn teki Rooman kirjallisuuden professori Fridolf Gustafsson (1853–1924). Hän oli yhteydessä aikansa johtavaan keskiajan latinan, erityisesti paleografian, tutkijaan Ludwig Traubeen (1861–1907) valmistellessaan erästä tekstieditiota.³³ Heidän kirjeenvaihtonsa oli latinankielistä³⁴. Porthanin tapaan Gustafssonin kirjeenvaihto oli pääasiallisesti ruotsinkielistä, mutta latinaa hän saattoi käyttää muutenkin kuin Trauben kanssa.³⁵ Gustafssonin merkittävät antiikintutkija-aikalaiset, O. E. Tudeer (1850–1930) ja Ivar A. Heikel (1861–1952) olivat opinto- ja tutkimusmat-

koillaan solmineet ulkomaisia kontakteja, mutta heidän ulkomainen kirjeenvaihtonsa on lähes tutkimatonta, eikä sitä ole klassillisen filologian oppihistorian tutkimuksessa hyödynnetty.³⁶

Uusfilologeja, etenkin romanisteja

Näiden muutamien esimerkkien jälkeen paneudutaan seuraavaksi suomalaisten (uus)filologien tieteelliseen kirjeenvaihtoon lähinnä maailmansotien välisenä aikana. Varsinaisesti uusfilologia akateemisena tutkimusalueena lähti Suomessa kehittymään 1800-luvun lopussa, kun uusia kieliä varten ryhdyttiin perustamaan professuureja. Erityisen korkean tason saavutti romanistiikka, joka keskittyi keskiaikaisten tekstien toimitustyöhön.

Suomen valtion kannalta filologien merkittävin työalue oli tosin vanhojen kielellisten dokumenttien tutkimuksen ulkopuolella. Kun Suomi itsenäistyi vuonna 1917, uusi tasavalta tarvitsi diplomaatteja. Kun edellytettiin kielitaitoa ja paikallisten olosuhteiden tuntemusta, käännettiin filologien puoleen, sillä he täyttivät molemmat vaatimukset. Lisäksi heillä oli jo työnsäkin puolesta ulkomaisia kontakteja. Joukko eturivin suomalaisia kielentutkijoita astui yhteiskunnan palvelukseen diplomaattisissa tehtävissä. Heitä olivat ennen kaikkea romanistit Werner Söderhjelm (1859–1931, lähettiläs Tukholmassa) ja Artur Långfors (1881–1959, diplomaattitehtävissä Madridissa ja Pariisissa), suomalais-ugrialaisten ja altailaisten kielten tutkija Gustaf John Ramstedt (1873–1950, asainhoitaja Tokiossa), orientalisti Harri Holma (1886–1954, lähettiläs muun muassa Vatikaanissa ja Roomassa) ja fennisti Emil Nestor Setälä (1864–1935, lähettiläs Kööpenhaminassa ja Budapestissa). Samoin voidaan mainita antiikintutkija Herman Gummerus (1877–1948, lähettiläs Roomassa). Toisaalta jo ennen Suomen itsenäistymistä ja pian sen jälkeen useat filologit ja muut humanistit – niin kotimaiset kuin ulkomaisetkin – olivat tavalla tai toisella edistäneet Suomen asiaa ja tehneet Suomea tunnetuksi. Heihin kuuluivat etenkin sanskritin tutkija J. N. Reuter (1863–1937), jolla oli yhteyksiä Englantiin ja joka tietävästi ainoana suomalaisena oli kirjeitse yhteydessä keskeiseen amerikkalais-englantilaiseen kirjailijaan Henry Jamesiin³⁷, sekä samoin Englantiin orientoitunut, jo edellä mainittu Yrjö Hirn. Samoin voidaan mainita romanistit Gabriel Biaudet (1848–1989) ja myöhemmin Jean-Louis Perret (1895–1968).³⁸

Toisaalta oli joukko merkittäviä filologeja, jotka eivät olleet diplomatian palveluksessa mutta jotka olivat sitäkin tiiviimmin yhteydessä oman alansa edustajiin. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan käsitellä diplomatiaan ja politiikkaan liittyvää kirjeenvaihtoa vaan filologien ammatillista kirjeenvaihtoa kollegojensa kanssa. Esillä on niin sanottujen uusien kielten, nimenomaan ranskan ja espanjan, edustajia ja heidän kirjeenvaihtoaan ulkomaisten saman alan tutkijoiden kanssa, mutta mukana on myös suomalaisten filologien ulkomailta kotimaahan lähettämiä kirjeitä. Etenkin jatko-opintojaan ulkomailla tekevät filologit raportoivat kokemuksistaan vanhemmille kollegoilleen kotimaassa. Aineisto on pääasiallisesti

maailmansotien väliseltä ajalta, mutta joitain esimerkkejä on ajalta hieman ennen ensimmäistä maailmansotaa ja joitain toisen maailmansodan jälkeisiltä vuosilta.

Filologien kirjeenvaihtoa on ennen kaikkea Kansaliskirjastossa³⁹. Oiva Johannes Tallgren-Tuulion (1878–1941) saamat kirjeet ja kortit suurelta espanjalaiselta filologilta Ramón Menéndez Pidalilta (1869–1968) ja Eero K. Neuvosen (1904–1981) suppea kirjeenvaihto Menéndez Pidalin kanssa on myös julkaistu. Alfonso Reta Janarizin toimittamat niteet ilmestyivät vuosina 2006 ja 2007. Retan kirjejulkaisut on varustettu erittäin seikkaperäisin kommentaarein.

Tässä käsiteltävä kirjeenvaihto koostuu kirjeistä ja postikorteista sekä niin sanotuista kirjekorteista, jollaisia nykyään ei juuri enää käytetä. Kirjekorteissa ei postikorteista poiketen ollut kuvaa, joten ne saattoivat sisältää varsin paljon tekstiä, koska niissä oli mahdollista kirjoittaa kummallekin puolelle ja koska monesti kirjoittajien käsiala oli huomiota herättävän pientä – ja nykyisin kieltämättä varsin vaikealukuista. Varsinaisia kirjeitä on kirjoitettu sekä käsin että kirjoituskoneella. Kirjekortit olivat käyttökelpoisia, koska käyttäjien ei tarvinnut erikseen hankkia paperia ja kirjekuorta, ja kirjekortit olivat hinnaltaankin edullisia.

Kielitaidon merkitys

Kirjeenvaihdon taustana ja lähtökohtana ovat mainittujen tutkijoiden ulkomaiset opinto- ja tutkimusmatkat ja niiden aikana solmitut suhteet. Suhteiden solmimiseksi taas tarvittiin hyvää kielitaitoa. Toisaalta suhteita

oli helppo solmia, koska opiskelu ja tutkimus joka tapauksessa edellyttivät kontakteja alan muihin tutkijoihin ja yliopistonopettajiin. Tässä suhteessa filologit erosivatkin huomattavasti niistä suomalaisista kirjailijoista, jotka ennen ja jälkeen ensimmäisen maailmansodan menivät esimerkiksi Pariisiin. Tunnetut kirjailijat kuten Juhani Aho, Arvid Mörne, Mika Waltari, Olavi Paavolainen ja eräät muut Pariisiin matkanneet seurustelivat – ilmeisesti osin juuri puutteellisen kielitaidon takia – lähinnä muiden suomalaisten ja skandinaavien kanssa. Poikkeuksia tietenkin oli: vaikkapa Englannissa diplomaatin puolisona asunut Aino Kallas, joka saattoi seurustella niin kirjallisissa kuin diplomaattipiireissä.

Filologit olivat joka tapauksessa toisessa asemassa. He saattoivat käyttää esimerkiksi oppineiden yhteistä kieltä, latinaa. Porthan kirjoittikin edellä mainituille Suhmille ja Nyerupille aluksi latinaksi, josta kuitenkin siirryttiin pohjoismaisiin kieliin Porthanin kirjoittaessa ruotsiksi ja Nyerupin tanskaksi. Kaikki pohjoismaiset kontaktit hoituivat luontevasti ruotsiksi. Mainittujen romanistien kohdalla keskeisenä viestinnän kielenä oli ranska, mutta heidän kirjeenvaihtonsa ei suinkaan rajoittunut siihen. Hispanistit Tallgren ja Neuvonen kirjoittivat luonnollisesti myös espanjaksi, mutta monet muutkin kielet olivat esillä. Olivathan suomalaiset romanistit yhteydessä paitsi ranskalaisiin kollegoihinsa myös muista maista tuleviin romanisteihin. Hyvin yleistä oli, että esimerkiksi saksalaiset tai englantilaiset tai ruotsalaiset romanistit kirjoittivat äidinkielellään; kielitaitoiset suomalaiset filologit saattoivat vastata heille heidän omilla kielillään.

Eräänlaista huippua merkitsi O. J. Tallgrenin kirjeenvaihto, joka käsittää yli kymmenellä kielellä kirjoitettuja kirjeitä, mukaan lukien katalaani, romanian ja nykykreikka⁴⁰. Monipuoliselta Chicagossa toimineelta, tšekkiläissyntyiseltä filologilta A. R. Nykliltä (1885–1958), jonka kanssa Tallgren oli pitkään kirjeenvaihdossa, saapui tekstiä arabiaksi⁴¹. Ukrainassa syntyneeltä, mutta muuten baltiansaksalaista syntyperää olevalta virolaiselta Edgar de Wahlilta (1867–1948) Tallgren sai kirjeen, joka oli kirjoitettu de Wahlin kehittämällä keinotekoisella *occidental*-kielellä (kieli tunnettiin myöhemmin *interlingvan* nimellä). 1900-luvun alkupuolella eräät suomalaisetkin kielentutkijat tunsivat suurta mielenkiintoa keinotekoisia kieliä eli niin sanottuja kansainvälisiä apukieliä kohtaan. Kiinnostukseen vaikutti matkustamisen helpottuminen ja nopeutuminen, joka mahdollisti kosketuksen eri kieliä puhuvien kansojen kanssa. Taustalla olivat myös eräät yleismaailmalliset ongelmat, joita käsiteltiin kansainvälisesti; asioiden käsittelyn ajateltiin helpottuvan, kun kaikilla olisi yhteinen kieli, joka ei ollut kenenkään äidinkieli.⁴² Romanisti Axel Wallensköld (1864–1933), joka oli *Ido*-kielen puolestapuhuja, kiitti ruotsiksi vuonna 1932 Tallgrenia saamastaan *Schola et vita* -lehden eripainoksesta. Mainittu lehti oli juuri apukielijulkaisu. Vuonna 1933 Tallgren kirjoitti apukielistä myös laajahkon suomenkielisen artikkelin aikakauslehti *Virittäjään*⁴³.

Kun filologit joissakin tapauksissa olivat todellisia polyglotteja, saattoi ulkomainen tutkija lähettää suomalaiselle kollegalleen kirjeen suomeksi. Niinpä Arthur Långfors sai 1935 suomenkielisen viestin merkittävältä

keskiajan englannin tutkijalta Alan S. C. Rossilta (1907–1980), joka 1950-luvulla herätti suurta huomiota pantuaan merkilte englannin jakautumisen niin sanottuihin *upper class* ja *non-upper class* -standardeihin.⁴⁴

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että suomalaiset kielentutkijat ja filologit olivat maailmansotien välisenä aikana kirjeitse yhteydessä lähes kaikkiin aikansa johtaviin ulkomaisiin filologeihin. Tietenkin on huomattava, että tutkijoiden piiri yleismaailmallisesti katsoen oli tuolloin huomattavasti pienempi kuin nykyään.

Kirjeiden aihepiiri

Ulkomaisessa kirjeenvaihdossaan suomalaiset filologit käsittelivät etupäässä ammatillisia kysymyksiä. Keski-ikäisten tekstien editointi, tekstin yksityiskohdat, käsikirjoitukset ja niiden saatavuus sekä ammattikirjallisuus olivat tällöin keskeisesti esillä. Hankalimpia tapauksia oli käsikirjoitusten hankkiminen Neuvostoliitosta. Arthur Långfors onnistui kuitenkin saamaan aineistoa Leningradista.

Ammattikirjallisuuden osalta ulkomaiset tutkijat saattoivat esimerkiksi pyytää helsinkiläisen tieteellisen aikakausjulkaisun *Neuphilologische Mitteilungenin* numeroita. Lehden toimitussihteerinä varsinkin Tallgren sai tällaisia pyyntöjä, ja hän näyttääkin varsin pyyteettömästi täyttäneen niitä. Osa kirjeenvaihdosta koski tietenkin mainittuun aikakausjulkaisuun tarjottujen ulkomaisten artikkelien julkaisemista. *Neuphilologische Mitteilungenin* toimittajana Långfors oli yhteydessä sittemmin *Mimesis*-teoksen kirjoittajana kuuluisaksi tul-

leeseen Erich Auerbachiin. Aikakauskirja julkaisi kaksi Auerbachin pienempää artikkelia. Niistä ja Långforsista Auerbach mainitsee lyhyesti kirjeessään Martin Hellwelligille toukokuussa 1939.⁴⁵ Oman lukunsa muodostavat myös neuvonpyynnöt ulkomaisilta jatko-opiskelijoilta. Esimerkiksi Arthur Långfors kävi toisen maailmansodan jälkeen usean vuoden ajan kirjeenvaihtoa sopivasta väitöskirjan aiheesta erään ruotsalaisen väitöskirjantekijän kanssa.⁴⁶

Eero K. Neuvosen ja Ramón Menéndez Pidalin julkaistu kirjeenvaihto, joka tosin käsittää vain yhden kirjeen Neuvoselta ja kaksi Menéndez Pidalilta, käsittelee pääasiallisesti O. J. Tallgrenin (Tuulio) *La Goya de Segovia* -julkaisua. Kyseinen julkaisu mainittiin niin ikään Tallgrenin ja Menéndez Pidalin kirjeenvaihdossa, jossa esillä oli myös muita yksityiskohtaisia filologisia kysymyksiä. Tallgrenin ja Ramón Menéndez Pidalin kirjeenvaihdossa esiin nousevat myös *Kalevala* ja *Kanteletar*. Samoin siinä mainitaan tunnettu suomalainen kansanrunoutentutkija Kaarle Krohn (1863–1933). Muutamia postikortteja Menéndez Pidal lähetti suoraan Kaarle Krohnille.

Yksi kiinnostavimmista kirjeistä on aikansa johtaviin filologisiin tutkijoihin kuuluneen Leo Spitzerin (1887–1960) kortti Bonnista vuodelta 1923, jonka mukaan Spitzer näyttäisi ajatelleen hakevansa uutta germaanisen ja romaanisen filologian professorin virkaa Turusta. Toisessa kortissa Spitzer toteaa, että yliopistolle on varmaan mieluisampaa saada virkaan kotimainen hakija. Spitzer olikin tässä oikeassa; Turun yliopiston ensimmäiseksi germaanisen filologian professoriksi nimitettiin Emil

Öhmann (1894–1984), josta sittemmin tuli Helsingin yliopiston professori.⁴⁷

Osa kirjeistä on kiitoksia saaduista julkaisuista. Esimerkkinä mainittakoon Margot Melchior Henschelin (s. 1891, joutui keskitysleirille, mutta selviytyi Terezinistä) tammikuussa 1928 esittämä kiitos Tallgrenille saamistaan kahdesta *Neuphilologische Mitteilungenin* vihkosta. Yksi kauneimmista on Werner Söderhjelminkin kiitos Oiva Tallgrenille tämän lähetettyä uuden julkaisunsa. Se voidaan mainita tässä, vaikka se onkin kotimaan sisäistä kirjeenvaihtoa. Huolitellulla suomen kielellä kirjoittamassaan kirjeessä Söderhjelm sanoo tuntevansa ylpeyttä sen johdosta, että kuulee kyseisessä julkaisussa itseään sanottavan sen miehen opettajaksi, joka nuo sanat on kirjoittanut. Suomenkielistä kirjeenvaihtoa Söderhjelmillä oli myös historian tutkija Kustavi Grotenfeltin (1861–1928) kanssa.

Kirjeet saattoivat valaista myös tutkimussuunnitelmia ja työskentelytapoja. Werner Söderhjelm esimerkiksi mainitsi Arthur Långforsille 9.8.1916, että hän oli kirjoittanut Dante-kirjansa 13 päivässä. Kyseessä oli suppea yleisesitys, joka julkaistiin *Merkkimiehin* nimisessä populaarissa elämäkertasarjassa. Söderhjelm mainitsi suunnittelevansa vastaavanlaisia esityksiä huomattavasta romanistista Gaston Paris'sta (1839–1903) ja Molièrestä, vaikka hän pitikin tuollaista ”populäriseeraamista” ikävänä. Suunnitelmat eivät kuitenkaan toteutuneet. Eräässä myöhemmässä kirjeessään (19.1.1925) Söderhjelm valitteli, että joutohetket menivät ”kaikenlaisiin pikkukirjoituksiin”, joskin ne häntä aina houkuttelivat.

Ystäviä, henkilöarviointeja, kohteliaisuutta

Ammatilliset yhteydet saattoivat johtaa myös ystävyys-suhteeseen. Siitä esimerkin tarjoaa Tallgrenin laaja kirjeenvaihto ranskalaisen hispanistin Gilbert Martinin kanssa⁴⁸. Suomessa 1930-luvulla toimi lyhyehkön aikaa myös italialainen kielenopettaja, fasismia ihaillut Luigi Salvini (1911–1957), joka onnistui nopeasti hankkimaan suomen kielen taidon ja luomaan lukuisia kontakteja suomalaisiin kirjailija- ja tutkijapiireihin⁴⁹. Hän säilytti yhteytensä suomalaisiin myös Napoliin palattuun. Eräässä kirjeessään Tallgrenille hän kertoo suunnitelmistaan suomi–italia-sanakirjan, *Dizionario-suomico-italianon*, laatimiseksi.⁵⁰ Tallgren puolestaan raportoi tästä suunnitelmasta *Uusi Suomi*-sanomalehdessä.

On inhimillisesti katsoen ymmärrettävää, että henkilökohtaisemmissa dokumenteissa, kuten esimerkiksi yksityiskirjeissä ja päiväkirjoissa, kirjoittajat voivat esittää avomielisempiä ja kärjekkäämpiä mielipiteitä muista ihmisistä kuin julkisuuteen tarkoitetuissa teksteissä. Niinpä kuuluisissa päiväkirjoissaan saksanjuutalainen romanisti Viktor Klemperer (1881–1960) on esittänyt sangen happamia lausuntoja edellä mainitusta kollegastaan Leo Spitzeristä. Suomessa vastaavanlainen tilanne on esimerkiksi Arthur Långforsin kirjeissä, jotka saattavat sisältää hyvinkin sapekkaita kommentteja. Huvittavimmasta päästä on Långforsin toteamus vanhasta kunnianarvoisasta romanistista Paul Meyerista (1840–1917), että tämä oli reipas kuten aina eikä vielä aivan vanhuudenhöperö; tosin Långfors ei käyttänyt suomalaista ilmaisua, vaan ranskan sanaa *gaga*. Erityisen säälimättömästi Långfors puhui romanisti Ludwigh Karlista (toiminut Grazin yli-

opistossa 1920- ja 1930-luvuilla). Tätä hän luonnehti huonomaineiseksi juutalaiseksi, joka tarjosi julkaisujaan kaikkialle.

Lempeäsanaisempi ei myöskään ollut Werner Söderhjelm. Yhteistyössä romanisti ja keskiajantutkija Alfons Hilkan (1877–1939) kanssa Söderhjelm julkaisi *Disciplina Clericaliksen*, mutta yhteistyökumppaniaan hän luonnehti kirjeessään Långforsille (3.3.1922) ”suoranaiseksi hirviöksi mauttomuudessaan”. Söderhjelm impulsivisuutta kuvaa myös hänen kirjeensä Långforsille 3.8.1913. Siinä hän kertoo, miten Tit. Acher⁵¹ oli palauttanut hänen kirjeensä, koska ei ollut halunnut säilyttää paperia sen hämmästyttävän vulgaariuden takia. Söderhjelm myöntää, ettei kirje ollut salonkikieltä, mutta ainakin hänen ajatuksensa oli tullut selväksi. Samassa kirjeessä Söderhjelm ihmetteli, että Huon le Roista oli tullut keskiaikaisen ranskalaisen kirjallisuuden klassikko, jonka kootut teokset painetaan arvokkaaseen sarjaan, vaikka todellinen klassikkoteksti, *Reconfort*, ei ollut löytänyt armoa Mario Roques’n (merkittävä keskiajan ranskalaisen kirjallisuuden tuntija, 1875–1961) silmissä.⁵² Toteamus Huon le Roi de Cambraista on erikoinen nimenomaan Långforsille lähetetyssä kirjeessä sikäli, että Långfors oli keskittynyt julkaisemaan juuri tämän kirjailijan tekstejä.⁵³

Ulkomaisille kollegoille kirjoitetuissa kirjeissä sävy oli luonnollisesti muodollinen asianmukaisine aloitus- ja lopetusformuloineen. Vuonna 1788 P. F. Suhmille lähettämänsä latinankielisen kirjeen Porthan aloitti: ”Viro illustrissimo/ Petro Friderico Suhm/ S. P. D./ Nominis sui cultor devotissimus/ H. G. Porthan”. Saksankieliset

kirjeet noteerasivat luonnollisesti vastaanottajan oppiarvon ja päätyivät ilmauksiin *hochachtungsvoll* tai jopa *mit besonderer Ausdruck der Hochachtung*. Mutta kirjeenvaihdon jatkuessa ja kirjeenvaihtajien mahdollisesti tavattuakin toisensa sävy saattoi muuttua epämuodollisemmaksi ja vastaanottajaa voitiin puhutella ystäväksi, esimerkiksi *mi querido amigo*. Kirje voitiin espanjaksi lopettaa myös sanoilla *Recibe un afectuoso saludo de su buen amigo*.⁵⁴ Kirjeissä käytetyt kohteliaisuusformulat ja niiden kehitys muodostavat oman laajan tutkimusalueensa, johon ei tässä voida lähemmin puuttua⁵⁵.

Lopuksi muutama esimerkki siitä, miten filologien kirjeenvaihtoa myös maailmansotia edeltäneeltä ajalta on syytä tutkia jo pelkästään – tai ehkä ennen kaikkea – kulttuurihistorian kannalta. Niinpä romanisti Edwin Hagfors, joka myöhemmin käänsi muiden muassa valikoimat Montaignen *Esseistä* ja Rousseau'n *Tunnustuksista* suomeksi, raportoi Werner Söderhjelmille vuoden 1894 lopussa joulunvietosta Pariisissa. Jouluaattoa vietettiin hienossa pariisilaisalongissa, ja paikalla oli kuvanveistäjä Ville Vallgrenin ohella kuuluisuuksia kuten Émile Zola ja Alexandre Dumas nuorempi – jälkimmäinen seuralaisenaan Opera comiquen laulajatar Delma, joka juoruillevan Vallgrenin mukaan oli erään pariisilaisravintolan entinen keittäjä. Ja kuten Hagfors totesi, ympärillä olevan elämän seuraaminen oli hausempaa kuin kaiken maailman filologia.

Uudenkaupungin seminaarissa toimineen K. J. Hagforsin (1860–1939) kirje Söderhjelmille vuodelta 1902 tuo puolestaan esille pikkukaupungin ja sen satiirille tarjoamat mahdollisuudet. Hagfors julkaisikin sitten

Dagens hjälte -nimisen satiirisen romaanin Uudestakaupungista⁵⁷. Tunnettu naisasianainen Tilma Hainari puolestaan kertoi vuonna 1918 kirjeessään Söderhjelmille nuorena kuolleen merkittävän psykologi Hjalmar Neiglickin lapsuudesta puhtaasti suomenkielisessä ympäristössä.

Kirjeenvaihdon merkitys

Akateemiset piirit ovat Suomessa tiedostaneet kirjeenvaihdon merkityksen Turun akatemian perustamisesta lukien, ellei tämän kehityksen alkua halua nähdä jo reformaation ajan kirjeenvaihdossa. Turun akatemian professorien kirjeenvaihto ja heidän toimintansa kirjekulttuurin kehittämiseksi loi pohjan merkittävälle tieteenharjoittajien kirjeenvaihdolle, jonka huomattavin edustaja 1700-luvulla oli Porthan. Tieteellinen kirjeenvaihto, josta edellä on esimerkkinä ollut suomalaisten filologien sekä kotimainen että ulkomainen kirjeenvaihto, on paljolti vielä oppihistorian tutkimatonta aluetta, vaikka se tarjoaa huomattavan rikkaan oppi- ja kulttuurihistoriallisen aineiston.

Filologien kirjeenvaihto osoittaa, miten maailmansotien välisenä aikana ja nationalistisen ilmapiirin vallitessa useitakin ikkunoita pidettiin avoinna Eurooppaan, muttei pääasiallisesti kuitenkaan esimerkiksi Yhdysvaltoihin. Suurilta osin tämä oli monia kieliä hallitsevien kielentutkijoiden ansiota. Nykyistä muotitermiä käytämme heidän kohdallaan voitaisiin puhua varsin pitkälle kehittyneestä verkostoitumisesta. Aikaisempi humanistien suosima latina säilyi varsin pitkään suoma-

laisten kirjeenvaihdossa, mutta 1900-luvun alkupuolella tärkeään asemaan nousi ranska, joskin sen rinnalla käytettiin myös useita muita kieliä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Esim. *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011. Kirjeiden yleisestä merkityksestä, ks. H. K. Riikonen, Intiimiyttä ja julkisuutta. Merkintöjä kirjeestä. Teoksessa *Salaamatta. Kirjallisia muistikuvia ja löytöjä*. Toim. Henni Ilomäki, Ulla-Maija Peltonen & Hilpi Saure. SKS:n kirjallisuusarkisto, Helsinki 1998, 140–159; Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen & Kaisa Vehkalahti, Kirjeiden uusi tuleminen. *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 9–27.
- 2 Ks. esim. Henrik Zilliacus, *Papyrustutkimus*. Gaudeamus, Helsinki 1974, 9–15, 102–122.
- 3 Näitä kirjeitä on julkaissut professori Simo Parpola. Kirjallisesti sivistynyt Assurbanipal kirjoitti itsekin kirjeitä; ks. Sanae Ito, *Royal Image and Political Thinking in the Letters of Assurbanipal*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- 4 Suomeksi on ilmestynyt suuren matemaatikon Leonhard Eulerin (1707–1783) *Kirjeitä saksalaiselle prinsessalle fyysikasta ja filosofiasta* (Lettres à une princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie, 1760–1762). Suom. Johan Stén. 2007 (omakustanne).
- 5 Ellen Valle, *A Collective Intelligence. The Life Sciences in the Royal Society as a Scientific Discourse Community, 1665–1965*. Väit. Turun yliopisto, Turku 1999, erit. 241–248.
- 6 Esim. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Postia kaikille. Suomen Postin tarina 1638–1998*. Edita, Helsinki 1998, 10.
- 7 Ks. Raija Sarasti-Wilenius, ”Noster eloquendi artifex”. *Daniel Achrelius’ Latin Speeches and Rhetorical Theory in Seventeenth-Century Finland*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2000, 20.
- 8 Sama, 20; Raija Sarasti-Wilenius, Kirjeen rooli lapsuudesta aikuisuuteen. Gyldenstolpe-perheen latinankielinen kirjeenvaihto (1660–1708). Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 114–141 (122); Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*. Göteborgs universitet, Göteborg 1988, 29–33. Hansson suorittaa vertailuja vastaaviin vanhoihin ruotsalaisiin teoksiin.
- 9 Marsyas-joki oli mytologian mukaan saanut alkunsa Apollonin kanssa kilpailleen ja Apollonin nylkemän Marsyaan verestä.
- 10 Hansson 1988, 32; Ivar A. Heikel, *Filologin*. Svenska Literatursällskapet i Finland, Helsingfors 1894, 80–82; Iiro Kajanto, *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. SKS, Helsinki 2000, 100, 102–103; Sarasti-Wilenius 2011, 125.
- 11 Ks. Heikel 1894, 81–82.
- 12 *De tabellario* on ilmestynyt suomeksi Suomen postilaitoksen 350-vuotisjuhlan kunniaksi. Joachimus B. Caloander, *De tabellario. Akateeminen tutkielma postinkantajasta v. 1689* (Discursus academicus de tabellario). Suom. Reijo Pitkäranta. Posti- ja telehallitus, Helsinki 1988.

- 13 Riikonen 1998, 145.
- 14 Porthanin kirje J. H. Lidénille 26.2.1789. Autonomian aikana Eckeröhön rakennettiin Engelin suunnittelema Suomen läntisin postitoimisto, ks. Pietiäinen 1998, 32. Puinen postikonttori Eckeröhön oli rakennettu 1778. Pietiäinen 1998, 17.
- 15 Ernst Lagus, *Brev från Henrik Gabriel Porthan till samtida utgivna av Ernst Lagus. Del 2 Supplementband* (1989). Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1912.
- 16 Erityisen havainnollinen on Hirnin teoksen viimeinen luku. Teoksesta ks. myös Irma Rantavaara, *Yrjö Hirn II 1910.1952. Humanisti ja tutkija*. Otava, Helsinki 1979, 124–132.
- 17 Ks. Veli-Matti Rissanen, *Amicorum colloquia absentium*. Kirjeenkirjoittamisen konventiot Rooman tasavallan ajan lopulla. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* 2011, 30–55.
- 18 Heikel 1894, 83.
- 19 Matti Klinge, *Professoreita*. Otava, Helsinki 1990, 7–8.
- 20 Sarasti-Wilenius 2011, 118–119.
- 21 Wexioniuksen kirjeiden aihepiiristä ks. Sarasti-Wilenius 2011, 121. Sarasti-Wilenius antaa artikkelissaan myös mainion kuvan Gyldenstolpe-perheen poikien kirjeistä, joita nämä kirjoittivat jo 5- ja 6-vuotiaina.
- 22 Aikakauden suomalaisten luonnontieteilijöiden joukossa kirjeenvaihdon kannalta erityisen mielenkiintoinen on Anders Johan Lexell (1740–1784), joka kirjeitse oli yhteydessä aikansa merkittävimpiin matemaatikkoihin ja tähtitieteilijöihin.
- 23 Porthanin kirjeet aikaisilleen julkaisi Ernst Lagus 1898. Kirjeenvaihdon mainittujen kahden tanskalaisen kanssa on Torben Nielsen julkaissut 1981. Laguksen julkaisuun sisältyy myös Porthanin kuuluisa Suomea kuvaava saksankielinen kirje johtavalle saksalaiselle historiantutkijalle A. L. Schlötzerille. Jo ennen Ernst Laguksen kirje-editiota Wilhelm Lagus oli julkaisut Porthanin kirjeet Matthias Caloniukselle, samoin Caloniuksen kirjeet Porthanille.
- 24 Esim. Klinge 1990, 88–89.
- 25 Lagus 1912, 82–83. Ks. myös Rafael Koskimies, *Porthanin aika. Tutkielmia ja kuvauksia*. Otava, Helsinki 1956, 29–30. Muuten Porthanista kirjeenkirjoittajana, 297–306.
- 26 Lagus 1912, 24–29.
- 27 Arvostelu on ilmestynyt myös teoksessa *Gelehrte Kontakte zwischen Finland und Göttingen zur Zeit der Aufklärung*. Toim. Esko Häkli. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988, 117–118 (liitteenä Erich Kunzen artikkeliin Zur Geschichte der wissenschaftlichen Beziehungen zwischen der Georgia Augusta und der Academia Aboensis). Samassa teoksessa on saksankielinen käännös Friedrich Christian Rühnsin kirjeestä Porthanille 3.8.1801, 76–77 (liitteenä Simo Heinisen artikkeliin Finnische Gelehrte in Göttingen während des 18. Jahrhunderts). Heynella oli laaja kirjeenvaihto aikansa huomattavimpien humanistien kanssa.
- 28 Lagus 1912, 66–67.
- 29 Sama, 118–120.
- 30 Sama, 43.
- 31 Ks. Sebastiano Timpanaro, *La filologia di Giacomo Leopardi. Seconda edizione riveduta e ampliata*. Laterza, Bari 1978, 187.
- 32 Sama.
- 33 Ks. Pentti Aalto, *Classical Studies in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1980, 59.
- 34 Ks. Werner Söderhjelm, *Opintovuosia vieraisa maissa* (Läroår i Främmande Länder, 1928). Suom. Helmi Krohn. Otava, Helsinki 1928, 20–21, 40–46 (henkilökuvaa Traubesta). Ivar A. Heikel, *Fridolf Gustafson*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1925, 52, sivuuttaa Gustafssonin yhteydet Traubeen valitettavasti vain yhden virkkeen maininnalla.

- 35 Heikel 1894, 13, 52, 123.
- 36 Tudeerin kirjeitä Kreikasta omaisilleen on kuitenkin julkaistu.
- 37 Ks. Nils Erik Enkvist, Henry James and Julio Reuter. Two Notes. *Neuphilologische Mitteilungen*. No. 57, 1956, 318–324; *British and American Literary Letters in Scandinavian Public Collections*. A Survey. Åbo Akademi, Åbo 1964.
- 38 Perretistä ks. Elina Seppälä, *Ranskalainen Eurooppa ja suomalainen Suomi. Jean-Louis Perret kulttuurinvälittäjänä ja verkostoitujana 1919–1945*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.
- 39 Tässä esillä olevien filologien kirjeenvaihtoa on tarkasteltu heidän Kansalliskirjastossa olevien arkistojensa materiaalin pohjalta.
- 40 Seminaarissa ”Kirje, yksilö, yhteiskunta – historialliset kirjeet tutkimuskohteenä” (Helsingin yliopisto 7.5.2013) on Enrico Garavelli tarkastellut italialaisen romanistin Giulio Bertolin (1878–1942) kirjeenvaihtoa O. J. Tallgrenin ja Arthur Långforsin sekä eräiden muidenkin kielentutkijoiden kanssa.
- 41 Myös Eero K. Neuvonen on ollut yhdessä A. R. Nykliin. Ks. *Epistolario entre Ramón Menéndez Pidal y Eero Kalervo Neuvonen*. Toim. Alfonso Reta Janariz. Alfonso Reta Janariz, Malaga 2006, 9.
- 42 Umberto Eco on kirjoittanut myös kansainvälisistä apukielistä teoksessaan *The Search for the Perfect Language* (La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea, 1993). Käänt. James Fentress. Blackwell, Oxford 1995, 317–336. Valitettavasti hänellä ei ole ollut käytettävissä suomalaista materiaalia. Apukielten kehittämisen motivaatiosta, ks. sama, 317–319.
- 43 Apukieliä koskevasta keskustelusta Suomessa ks. H. K. Riikonen, *Im Dienste von Sprache und Literatur. Le Société Néophilologique – Der Neuphilologische Verein – The Modern Language Society of Helsinki 1887–2012*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Tom. LXXXVIII. Helsinki 2013.
- 44 Kirje on päivätty 25.10.1935. Riikonen 2013, 156–158.
- 45 Ks. *Scholarship in Times of Extremes. Letters of Erich Auerbach (1933–46), on the Fiftieth Anniversary of His Death*. Käänt. Martin Elsky, Martin Vialon & Robert Stein. *PMLA, Publications of the Modern Language Association of America*. Vol. 122, No. 3, 2007, 755. Julkaisu sisältää mm. Auerbachin ja Walter Benjaminin kirjeenvaihtoa. Auerbachin kirjeenvaihtoon kokonaisjulkaisu ei valitettavasti ole vielä ilmestynyt. Kirjeet Hellwegille ovat kuitenkin ilmestyneet erillisenä kirjana.
- 46 Väitöskirja ei tietävästi koskaan valmistunut.
- 47 Em. seminaarissa ”Kirje, yksilö, yhteiskunta” Doris Wagner on tarkastellut Emil Öhmannin kirjeenvaihtoa saksalaisten kollegojensa kanssa.
- 48 Gilbert Martin tulee esille myös Tyyni Tuulion muistelmateoksessa *Keskiväivän maa 1916–1941*. WSOY, Helsinki 1969, 46–47, 162–164.
- 49 Salvinin toiminnasta Suomessa ks. Tuulio 1969, 236–241; ks. myös Riikonen 2013, 118–120.
- 50 Sanakirja ei ilmestynyt; myöhemmin Salvini keskittyi bulgarian kieleen.
- 51 Kyseessä on mahdollisesti puolalaisyyntyinen Ranskaan siirtynyt Jean Acher (1880–1915).
- 52 Mario Roques’n opetusta Pariisissa seurasi myöhemmin Tauno Nurmela, ks. Nurmelan muistelmaseitää ja -pakinota sisältävä teos *Hei elämää!* WSOY, Helsinki 1967, 195–200.
- 53 Långforsista Huon le Roin tutkijana, ks. Pentti Aalto, *Modern Languages Studies in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1987, 72. Långforsin erityisen kiinnostuksen kohteena oli myös 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa elänyt Gautier de Coinci (Gauthier de Coincy), jonka tekstejä hän ja hänen oppilansa julkaisivat, ks. Aalto 1987, 78. Anatole France romanin *Instituutin jäsenen Sylvestre Bonnardin rikos* nimihenkilö mainitsee myös julkaiseensa Gautier de Coincin tekstejä.
- 54 Vrt. myös Valle 1999, 246.
- 55 Ks. kuitenkin Juhani Härmän artikkeli ”Stratégies de politesse dans des lettres finlandaises écrites en français au XIXe siècle” kongressijulkaisussa *Actes du XIXème congrès des romanistes scandinaves 2014*. Reykjavik 2015.
- 56 Erik Sjöstedt antaa hyvän kuvan Vallgrenista ja muista pohjoismaalaisista Pariisissa laajahkossa kirjoituksessaan *Svenskarne i Paris*, joka on julkaistu liitteenä Henrik Cavlingin teoksessa *Paris* (Paris. Skildringer fra det modern Frankrig, 1899). Käänt. Petrus Hedberg. Wilh. Siléns, Stockholm 1900, 401–492. Sivulla 452 Sjöstedt toteaa: *I herr och fru Vallgrens atelierer vid Faubourg S:t Honoré träffas flere af världstadens intressantaste personligheter*.
- 57 Ks. Sari Kivistö & H. K. Riikonen, *Satiiri Suomessa*. SKS, Helsinki 2012, 458–460.

ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu